

A katonamesékben külső, a Ferenámban belső erőszak győzte le a királyt. De vele együtt egész környezetét is, hogy írmagja se maradjon. A valóság ennek ellentmond. A mesék csak a vágyakat mondják. (Bár az abszolútikus fejeket végül is levágták, ugye!?)

Erőszak vég nélkül

A tarisznya, a kalap és a kürt meséje arra készlet, hogy felhagyjunk az erőszakkal a valóságban és a képzeletben egyaránt, mert bár az emberiség évszázadokon át gyakorolta, sőt túl is élte az erőszakot, mégsem nyugodhat bele abba, hogy kiírtja önmagát. A mese ugyanis azt szemlélteti, hogyan kerül ki a kontroll alól egy erőszakfolyamat, s vezet oda, hogy kő kövön nem marad.

Történt a mesében, hogy három fivér elindult a szerencse nyomában. Az első kettő aranyban-ezüstben lelte meg azt, a legkisebb különböző csodás eszközöket cserélgetett, amíg végül maradt a katonákat varázsló tarisznya, a fegyvereket varázsló kalap és egy szerükürt mellett. Az utóbbi hangjára leomlik minden fal. A hős elégedett. (Akinek fegyvere van – önbizalma is lesz.)

Testvérei azonban nem fogadták be. Kidobták, kigúnyolták. Neki azonban volt mivel védekeznie. Az erőszak erőszakot szül – és mindig erősebbet. Ki is terjedt küzdelmük – a hatalom harca – az egész országra. A fiú végülis legyőzte testvéreit, s a királyt: övé lett a király lánya és hatalma. Mindezt erőszakkal, zsarolással érte el. Nem is volt benne köszönet. A felesége ravaszsággal, hízélgéssel kicsalta belőle a tarisznya és a sapka titkát, és ellene fordult.

Az eseményeket már nem lehet leállítani. A katasztrófa elkerülhetetlen. Már nem az emberek tartják kézben az erőszakot, hanem fordítva. Minden résztvevő tettes is, áldozat is, és a bűnösség kérdése irreleváns.

Miután a fiú felesége felhasználta ellene a csodakalapot is: mit tehetett volna a mese hőse? Meneküljön el? Hiú remény! Egy férfi, ha van ellenfegyvere, nem adja fel – semmi áron. Belefújt a szarujába és minden elpusztult körülötte. Fújta – és senki sem maradt már, aki hallja a kürtöt – , csak fújta, amíg ő maga is meg nem halt.

Intő példa.

Carl-Heinz Mallet: Kopf ab! Über die Faszination der Gewalt im Märchen. DTV, München, 1990. 213.p.

FRICK MÁRIA

Könyvtáraink ikonográfiai jelentősége

A frontról, fogságból hazatérő katonák meséik, hogy az otthon hagyott kedvesre, feleségre vagy a gyermekre való emlékezés során a legnehezebb az arc vonásainak felidézése volt. Az alak, a viselt kötény színe, az utolsó kisgyerekkézben tartott játék, minden tisztán kirajzolódik, csak az arcot veszi körül valamilyen sejtelmes fátyol, mely alól nem tudja előhívni a vonásokat az emberi emlékezet.

Vajon hogyan jelentkezik ez a kép abban az esetben, amikor tőlünk térben és időben idegen, távoli helyeken élő emerekről van szó, akikről csak néhány leírás, illetve csak néhány alkotásuk maradt fenn? Ilyen gondolatok foglalkoztattak, amikor házzáfogtam a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár könyveiben fellelhető portrék megkereséséhez, könyvtártani és művészettörténeti feldolgozásához, rendszerezéséhez.

Buzási Enikő írja *Régi magyar arcképe – Alte ungarische Bildnisse* című kiállítási katalógusa bevezetőjében, hogy „a régi arcképet versenyt rostálja a történelem, a feledés és a közöny. Ami anyagi valójában nem múlt el a korábbi korokban, az mára sok esetben

a felejtés, a kallódás fosztotta meg az azonosító történeti tényektől. S ami akár ismerten, akár ismeretlenként mégis fennmaradt, az mitha kollektív tudatunkból hullt volna ki. Kevesbé ismerjük és kevesebbre becsüljük őket, mint írott dokumentumainkat. Pedig lennének még saját válaszaik. Olyanok is, amelyek túlmutatnak a művészettörténeti közlendőn. Érdemes kérdezni őket (1). Érdemes kérdezni őket – folytathatnánk a gondolatot –, annál is inkább, mivel napjainkban ugyancsak megnőtt az igény a történelmi alakok, események, tájak, helységek korabeli illusztrációja iránt; de nem csak a régiek irányában, hanem időben és térben közvetlen közelségben élő alakok iránt is. Így tehát az elvárás jogos egy olyan gyűjtemény vagy legalábbis egy olyan kimutatás (katalógus) létrehozására, amely helyi, de talán nagyobb földrajzi térség viszonylatában is összegyűjthetné a lehetséges összes képi anyagot.

Az ábrázolás igénye, az események, a jelenségek, sőt fogalmak képi megjelenítése már korán fellelhető, kezdve az óskori ábrázolásoktól, a különböző történelmi és stílus-korszakon át, egészen napjainkig. Gondoljunk csak az ókori fáraó-szobrokra, az antik pénzek, érmék kormeghatározó portréira, vagy *Marcus Terentius Varrora*, aki i.e. az 1. évszázadban mintegy tizenöt kötetben gyűjtötte össze verses életrajzok kíséretében hét-száz irodalmi és politikai kitűnőség arcképét. Az ilyen jellegű művek összeállításánál később is ezt az azóta elveszett munkát tekintették mintaképnek. Majd *Paolo Giovio* nocerai püspök (1483-1552) hozott létre nagy gyűjteményt híres embereket megörökítő festményekből, melyeknek fametszetű reprodukcióit jóval később, a bázeli Piero Perna kiadó és *Tobias Stimmer* fametsző együttműködésének köszönhetően vehet kézbe az érdeklődő közönség. (2)

Lehet, hogy ismert az az 1560-ban Wittenbergben *Johannes Crato* műhelyében nyomtatott kiadvány, amely könyvtárunkban a kihangsúlyozott képi megjelenítés legkorábbi kísérletei közé tartozik. *Johannes Hofferus*, *Icones cathecheseos et virtutum ac vitiorum illustratae numeris* című könyvről van szó, melynek minden oldalán a szentek és próféták valamint Jézus életéből vett jelentek fametszetes illusztrációi találhatók.

1752-ben jelent meg Frankfurtban, illetve Lipcsében *Franciscus Pomey* munkájának, a *Pantheum maythicum seu fabulosa deorum historiának* újabb és javított kiadása, amelyet mitológiai kislexikonként is értelmezhetünk. A szóban forgó műben huszonhét mitológiai alak egész táblás rézmetszetű megjelenítése található antik érmék és plakettek témába vágó ábrázolásainak társaságában. A bécsi Trattner könyvnyomtató műhelyéből került ki az a *J.B. Boudard*-nak köszönhető 1766-ban megjelent háromkötetes munka, mely az *Iconologie tirée de divers auteurs* címet viseli. A három nagyszerű kötet mindegyike kétszázon fölüli mitológiai alakot, jelképet, elvont fogalmat jelenít meg 50x80 mm nagyságú metszeteken, az alaki ábrázolást minden oldalon ellátva olyan tárgyi kellékekkel az ember képzeletben felruházta azt. Összesen 630 rajz magyarázó szöveggel együtt – valódi segédkönyv a korabeli művészi ábrázolások értelmezéséhez.

Visszatérve a portré-ábrázolásokhoz, néhány olyan nyomtatott könyvre szeretném felhívni a figyelmet, amelyek ilyen irányú kísérletként születtek.

Wittenbergben 1560-ban jelent meg a *Philip Melanthon* előszavával kiadott, *De origine imperii turcoru, eorumque administratione et disciplina* című munka, amely nyolc török uralkodó nagyon leegyszerűsített fametszetű portréját – inkább szimbolikus rajzát – adja, és huszonegy katonai rangfokozat megjelenítéséhez mellékel – igaz, portrénak nem tekinthető, hiszen személyhez nemigen köthető – ábrázolásokat.

A grafikus úton sokszorosított portrésorozatok a 165. századtól egyre gyakoribbak lesznek. A királyi, uralkodói, egyházfői portrék mellé a 17. századra már felsorakoznak a „viri illustres”, az úgynevezett „híres emberek” képmásai is.

1977-ben *R.E.O. Ekkart*, az 1585 és 1843 között tevékenykedő franekeri akadémiai professzorokat szakszerű ikonográfiai leírás kíséretében bemutató *Franeker professoren portretten* című munkájában csak a 17. század első feléből hét, a 18. századból pedig három olyan könyvet nevez meg, amelyek olyan személyek portréit sorakoztatják fel, akik valamilyen módon közéleti síkon – a németalföldi oktatásban – jeleskedtek. (3)

Különben Rózsa György megállapítása szerint a németalföldi portrémetszők hatása túlmutat országaik határain is. (4)

A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban megtalálható *Icones et effigies virorum doctorum quotquot celebres fuerunt per Europam...* 1645 és 1650 között kiadott frankfurti metszetgyűjtemény hét részben, melyek 342 portrét tartalmaznak, *Johannes Theodorus de Brij*, *Sebastian Furck* és *Ifjú Clemens Ammonius* kalkongráfusoktól (rézmetszők) származnak. Ezek között orvosok, teológusok, jogászok, matematikusok, anatómusok, szónokok, asztrológusok, muzsikuskok, filológusok, historikusok, főpapok, költők, geográfusok, tanácsosok, pápák arc képe található. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a képek a tartalomjegyzék, az őket kísérő inskripciók és az esetleges ajánlások alapján azonosíthatók. De a könyvek sorsára figyelmeztetve itt kell megemlíteni azoknak a nevét, akiknek arc képe már nem található meg a kiadványban, mert kontár, barbár kezek kitépték, kivágták őket. Olyan személyekről van szó, akik a legismertebbek közé tartoztak, mint *Dante Alighieri*, *Rotterdami Erasmus*, *Petrarca*, *Kálvin*, *Machiavelli*, *Hugo Grotius* és mások. E metszetek már drága pénzért cserélnek gazdát és önálló életet élnek mint különálló, eredeti metszetek, ha egyáltalán átvészelték az idők viharait.

De mindenesetre megcsonkítva egy másik műalkotást: a könyvet. (5)

A 17. század végéről vagy a 18. század elejéről származik az a 104 metszetet tartalmazó gyűjtemény, amelyet egyelőre még nem tudtam azonosítani és amelynek címe *Imagines virorum illustrium tabulae CIV*. A könyv állapota a gyakori forgatásról, a szakszerűtlen gondozásról és feltehetően buzgó diákok gesztusértelmező bejegyzéseiről árulkodik. A 100x140 mm-es rézkarcok kivitelezésének módja gyakorlott, mondhatni művészi kézre vall.

A 18. századtól kezdve már rendszeressé váltak az ilyen jellegű illusztrációk a különböző jellegű kiadványokban. Így például a Lipcsében 1746-ban az „új politikai havi folyóiratként” induló *Neueste Staatshistorie Welche die heutigen Begebenheiten der Welt in sich fasset* című lap minden számához rendszeresen mellékelte művészi kidolgozású metszeteken uralkodói, fejedelmi portrékat. A felgyorsuló és tömegméreteket öltő könyvkiadás a következő századra már elképzelhetetlenné vált illusztrációk nélkül. A szintén Lipcsében, 1824-ben a Brockhaus kiadónál VI. kiadásként megjelenő *Allgemeine deutsche Real-Encyclopadie...* (Conversations Lexikon) mindegyik kötete egy jeles személyiség portréjával kezdődik. Ugyanezen kiadvány korábbi kiadásaihoz külön füzetekben mellékeltek pótlásként „minden idők és népek leghíresebb embereinek” képét. A *Bildnisse der berühmtesten Menschen aller Völker und Zeiten (Ein supplement Kupferband zu jedem biographischen Wörterbuche besonders) zu dem Conversations Lexiconban* leközölt portrék – például *Linnéé*, *Frankliné*, *Leibnitzé* – olyan korabeli ismert grafikusok, művészek alkotásai, mint *Bollinger*, *Bolt*, *Büscher*, *Felsing*, *Fleischmann*, *Gottschieck*, *Henschke*, *Rauch*, *Riedel*, *Rosmasler*, *Zschoch* és *Zumpe*. Folytathatnánk a sort a metszeteket tartalmazó könyvekkel, hiszen a sokszorosító eljárások, technológiák ugrásszerű elszaporodása, a nyomdatechnika fejlődése ezt lehetővé teszi. De álljunk meg itt, hogy néhány példában az ilyen irányú magyar kísérleteket és megvalósításokat is nyomon követhessük.

A képi megjelenítés módozatai egyidősek magyarságunkkal. Gondoljunk tarsolylemezeinken hordozott növény- állatképeinkre, kódexeink miniatúráira, középkori templomaink falfestményeire. A nyomtatott könyvben jelentkező portrékat, alakokat visszaadó első kísérlet az ősnymtatványok korába nyúlik vissza. Ez *Thuróczy János* műve, *A magyarok krónikája*, melynek első kiadása Brünben jelent meg 1488-ban *Erhard Ratdolt* nyomdájában és *Theobald Feger* budai kiadó közreműködésével. Majd Augsburgban két további szövegváltozattal és két – egy köznapi és egy hártára készült díszkiadvány – variánsban. A metszeteken szereplő 41 magyar vezér és király képmása 36 (Brünn), illetve 24 (Augsburg) dúcra készült fametszet. (6) Ezeket az „igen csinosan festett képeket” *Theobald Feger* azért ajánlja, hogy „az olvasással járó fáradságot a képek változatosága enyhítse”. Az egyszerű fehér-fekete fametszetek vagy azok kiszínezett változatai mint egyfajta információhordozók sajátos jelrendszerükkel már akkor befolyásolhatták a közvéleményt. Magyar vonatkozású anyagot találunk *Elias Widemannak a Hungariae Heroum Icones* című száz lapból álló, a 17. század közepén (1649) készített metszetgyűjteményében. Ezek már a helyszínen készültek, az egyéniséget is visszaadó természet utáni valós portrék voltak, amelyeket későbbi metszők egészen a 19. századig mint

előképnek használtak fel. (7) De igazi magyar gyűjteményes kiadásra a Thuróczy-krónika után 175 évig kellett várni, amikor is 1664-ben megjelenik Nürnbergben „a dicső elődök emlékezetét” a nemességnek ajánlva a *Nádasdy Ferenc* féle *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum et primorum militantis Ungariae ducum*, amelyben a kép és a szöveg már egyenrangú elemként szerepel. (8) A metszetek művészi kezek alkotásai. Olyan művészeké, akik több mint valószínű az ismert Agidius Sadeler körében tanult metszők közül kerülnek ki. (9) Ezek a metszetek válnak – amint majd látni fogjuk – a későbbi ilyen jellegű kiadásokban egy az egyben vagy degradált formában utánzandó képekké.

Egyházi vonalon említésre méltó *Péterfy Károly* munkája az 1016-1734 közti időszakot felölelő, illusztrált, kétrészes *Sacra concilia romano catholica in... Hungariae* 1742-ből melyben *I.G. Rugendas* pozsonyi metszőtől nyolc esztergomi püspök prótréját találhatjuk meg különálló mellékletként. Köztük, hogy csak az ismertebbeket említsük: *Pázmány Péterét és Oláh Miklósét*.

Egy évtizedre rá szintén királyportrékat tartalmazó kötetet forgathattak az érdeklődők, ugyanis Nagyszombatban a jezsuiták 1751-ben két kötetben kiadják *Werbőczy Corpus juris hungarici seu decretum generale inlyti regni Hungariae* című munkáját, amely *Szent Istvántól Mária Terézia* császárnőig huszonkét, jogi vonatkozásban is jelentős törvényhozónak tartott uralkodó képmását rögzíti. Ezek a bécsi *Schmitner* metsző által készített művészi portrék a szöveg közé vannak beillesztve allegorikus kerettel, akárcsak Werbőczyé.

Hogy a metszetek többszöri felhasználását és eközbeni romlását illusztrálni tudjuk, érdemes megvizsgálni *Heltai Gáspár* művének, a *Magyarok krónikájának* 1789-es nagygyőri kiadását, amelyben az ábrázolt „néhány nagyobb dicséretre méltó magyar fejedelmek” képeit *Streibig József* nyomtató *Binder* budai metszőnél rendelte meg, aki tulajdonképpen a Nádasdy-féle *Mausoleum...* portréiból merített ihletet, tudniillik azokat kisebb méretben újrametszette, miközben a képek minőségét romboló látványos módosításokat eszközölt rajtuk. A helyenként elég sikerületlen, hevenyészett utánzatokon olyan jelképes háttérjelenetek maradtak el, amelyeknek az eredeti metszeten jelentős információhordozó, az uralkodót jellemző, vagy annak nagyszerű tetteire utaló szerepük volt. Álljon itt példaként a *Binder-féle Szent László-ábrázolás*, amelynél rögtön szembetűnik a háttér elnagyolása.

A 19. századra a nyomdatechnikai eljárások tökéletesedésével az olvasói elvárásoknak is megfelelő, alkalmazott (sokszorosított) grafika az egyik legdinamikusabb műfajjá vált. Az acélmetszet kifinomultsága, a könyvnyomtatás könnyedsége, a sajtó üzleté válása megengedhetővé tette a tömegméretű, de ugyanakkor igényes kiadványok, illusztrált albumok megjelenését. 1845-1847 között nyolc füzetben jelent meg *Bajza József* fordításában és magyarázataival Hartlenben pesti kiadónál az *Új Plutarch vagy minden korok és nemzetek leghíresebb férfiainak és hölgyeinek arcz- és életrajza*. A *Weigl Frigyes* által rajzolt és nürnbergi *Carl Mayers* művészeti intézetben készített acélmetszetű címlap szimbolikájánál fogva utal már a „híres emberek” körének kitégítésére is. A tárgyalt személyek hatos csoportosításban egy-egy mellékleten szerepelnek. A papír minőségének romlása és a képek kis mérete bizonyos mértékben gyengítik az egyébként nagyon szép kivitelezésű metszetek élvezhetőségét. A kétkötetes munka első részében – sajnos, csak ez teljes állományukban – százötven portré között négy magyar vonatkozású kép is van: *Bethlen Gáboré, Zrínyi Miklósé, Hunyadi Jánosé és Thurzó György nádoré*.

Haladva az időben, *Marastoni József Magyar ősök képcsarnoka* című munkája következik *Császár Ferenc* 1855-56-os kiadásában, amely a *Walczer* nyomda terméke. (10) Majd egy pár évre rá *Heckenast Gusztáv* 1858-ban kiadja azt a nyolc arcképet tartalmazó „első gyűjteményt” – a *Magyar írók arcképei és életrajzai* című munkát –, amely irodalmárokat mutat be. A 17. század eleje és a 19. század közepe között élt negyven író arcképeinek készítőiről csak annyit tudunk meg, amennyit egy „J.E.” és egy „*J. Hertel* sc(ulpsit)” szignatúra elárul. Az egyébként cirkalmas keretbe helyezett képek minőségén nem lehet kifogásolnivalónk.

A következő igazán kifogástalan metszeteket tartalmazó, szintén irodalmárokkal foglalkozó könyv a *Zilahy Károly* által 1863-ban írt *Magyar Koszorúsok albuma (Írói élet és*

jellemrajzok), amely a Franklin Társulatnál 1874-ben második kiadást is megért. Arról a Zilahy (Kiss) Károlyról van szó, aki 1861-ben *Az erdélyi fejedelmek életíratát* is megírta, magyarázatul *Demjén László* kolozsvári könyvtáros által kiadott arcképcsarnokhoz. Demjénről itt csak annyit, hogy rövid ideig *Barabás Miklós* festőművész leányának a férje volt. A *Magyar koszorúsok albumának* acélba vésett metszetei a lipcsei Brockhaus cégnél készültek. Külön érdeme a könyvnek, hogy információkat tartalmaz a festmények alkotóira, az eredeti kép őrzési helyére, továbbá a kiadók és metszők kilétére vonatkozóan. A tizenkét alkotó művész (három festő, három rajzoló, hat metsző) közül külön felhívnam a figyelmet Barabás Miklóstra, aki nyolc 1856 és 1860 között készült nagyszerű portréval – *Tompa Mihályéval, Jósika Milóseval, Petőfi Sándoréval, Berzsenyi Dánielével, Bajza Józseféval, Vörösmarty Mihályéval, Czuczor Gyergelyével és Arany Jánosnéval* – van jelen a kötetben. Azért emelem őt ki, mert „mint arcképfestőt az apró részleteket is megörökítő hűség jellemzi” (11).

Márki Sándor 1884-ben jelentkezik *Magyar Pantheonjával*, amely „a magyar történelem, művészet és irodalom 150 kimagasló alakját képekben és rövid életrajzokban” tünteti fel. Tizenöt oldalas rövid tanulmányában Márki a képi megjelenítés forrásairól, azok hitelességi fokozatairól is ír: „Soha és semmikép sem remélhetjük, hogy kivétel nélkül megbízható és hű arcképek után ösmerjük meg nagyjainkat, s az ezredév első felének vezéregyéniségeit csak a művész ecsetje vagy ónja varázsolhatja elénk. A dolog természetében rejlik, hogy e részt teljes hatalma legyen a képzeletnek, melyet csupán komoly történelmi adatok, egyes, a külsőre vonatkozó, szinte odavetett megjegyzések és talán kevésbé komoly, hanem azért mégis figyelmet követelő hagyományok korlátozhatnak valamennyire.” (12). Márki díszes, a szöveget is körülölgő egységesített keretben csakis hitelesnek tartott könyvismertető arcképet közöl: „hősök, államférfiak, főpapok, tudósok és írók mellett előtérbe lépnek a földművelés emelésén fáradozó gazdák, az iparosok, a kereskedők, sőt nagyobb élénkséget találunk a képzőművészetek, a festészet és szobrászat, valamint a színeszet terén is. Azok akik válvetve alkották a mai Magyarországot...” (13). Majd így folytatja: „A daguerrotyp és fényképírás divatba jötte után kezdődik csak a teljes bizonyosság (kiemelés tőlem-R. A. L.) és csupán ettől fogva mondhatjuk el, hogy bővebb a választékunk... ez utóbbiak nem értenek a hízelgéshez legalább nem oly nagy mértékben.”(14).

Dolinay Gyula 1886-ban Budapesten megjelent *Történelmi arcképcsarnoka* időrendi sorrendben 231 arcképet és életrajzot közöl. Munkáját gróf Nádasdy Ferencnek ajánlja, „a tudomány és irodalom pártolásban nagy ősei örökösének”. Hivatkozik az 1671-ben Bécsben mártírhalált szenvedett Nádasdy Ferencre, annak az előzőkben tárgyalt *Mauzóleum* ...című művére: „Ezt az arcképgyűjteményt fogadta el a későbbi historiai irodalom hiteles idealizáltakul, azaz az itteni felvétel szerint ábrázolják ama régi alakokat, kikről biztos festmény nem maradt fenn.” Nádasdy gyűjteménye *IV. Ferdinánddal* félbe maradt. Dolinay „vette magának a bátorságot, hogy tovább folytatására” vállalkozzon. Átvette a Nádasdy-album képeit – érdemére legyen mondva, igyekezett megőrizni az eredeti metszetek képi tartalmát és minőségét. 1664-től kiegészítette nemcsak uralkodók, hanem „a historia, a nemzeti történelem, az irodalom és közművelődés más nevezetes szereplői”-vel. (15) Így 53 uralkodó portré mellé 178 más arcképet sorakoztat fel. Dolinay az előszóban röviden ír a képek jelentőségéről „a jó, a hű arckép”-ről. „A szemléltetés módszere még a felnőttre is hatásosabb, az ifjúság pedig csakis így ragadható a teljes érdeklődés fokára. (...) lehetetlen az, hogy ne legyen némi fontossága akkor, mindön ilyenmű művekben s általában képes történelmi munkákban irodalmunk oly szegény s országos történelmi arcképcsarnok még mai napig sincsen szervezve” – írta.(16) Dolinay munkája többféle grafikai megoldású rajz, valamint fényképek másolatait tartalmazza. Az 1898-as III. kiadás már háromszáz életrajzot mutat be. A munka közkezen forgását biztosította, hogy a *Lányok Lapja* és a *Hasznos Mulattató* című ifjúsági lapok mellékleteként látott napvilágot. „Számottevő, úttörő” – így értékeli saját munkáját Dolinay az első kiadás előszavában. A mű jellegét és hatását, valóban „közhasznú szükséglet pótló” szerepét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Magyar Királyok és hősök arcképcsarnokát* 1993-ban a Kassák Kiadó újból megjelentette.

Az időközben, 1892-ben megjelent *Magyar szellemi élet (Elbeszélések és rajzok a magyar írók és művészek életéből)* című mű Igmándi Mihály munkája és hatvankét kis írás szerzőjének fénykép után készült portóját tartalmazza. Érdekessége és viszonylagos mai jelentőségét az adja, hogy a napjainkban közismert ábrázolásoktól eltérően a tárgyalt személyeknek főleg a fiatalkori fényképét közli.

A modern kiadványok közé tartozik és a mi szempontukból említésre méltó a Légrády testvéreknél *Kabos Ede* szerkesztésében Budapesten megjelent száz magyar író száz legjobb novelláját tartalmazó tízkötetetes munka, *Az Érdekes Ujság dekameronja*, amely külön mellékleteken gyönyörű mélynyomatos képet közöl minden szerzőről.

E gyűjteményes jellegű kiadványok mellett különös jelentőséggel bírnak a külön kötetekben napvilágot látott illusztrációs anyagok: a különböző portrék, metszetek – főleg a régi kiadványok eredeti metszetei –, reprodukciók, melyek az azokat tartalmazó könyvek ritkaságánál, egyediségénél fogva sokszor felbecsülhetetlen értékeket képviselnek. A századforduló táján nekilendülő sorozat díszkiadványok, emlékalbumok majdnem mindegyikében találunk ilyen jellegű képeket, nem is beszélve az egyre sokasodó időszak kiadványokról, amelyeknek ikonográfiai feldolgozása igencsak nagy hasznunkra válna. Gondoljunk csak olyan lapokra – csupán Erdélyből említve példát –, mint az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz, az Erdély, melyeknek szenzációs képanyaguk volt

Ma már mindenhol divat a „Ki kocsoda?” típusú kiadványok megjelentése. Ezeknek képi anyaga bőven szolgáltat akár meglepetéseket is. Csak Erdélyben maradv a két világháború közti időszak magyar könyvkiadói termésre gondolva megemlíthetjük az *Os-vát Kálmán* által szerkesztett *Erdélyi Lexikont* 1928-ból, melynek képanyaga, igaz, nem nevezhető minőséginek, de úgy vagyunk vele, hogy néha az ilyenek is örvendhetünk. Ugyancsak ide sorolható a *Ki Kicsoda? Az erdélyi és bánági közélet lexikonja* is, amely 1931-ben jelent meg Temesváron, illetve Aradon *Damo Jenő* szerkesztésében. A szerkesztő önérzetesen vallja: „amit a következő oldalakon lefektettem, az egy csepp történelem, az a mai élet, az a mi Erdélyünk hű keresztmetszete, karrierek, fotografiák, akiket több kedves hűséggel a jövő számára konzerváltam.” (17). Ehhez a törekvéshez hasonló *Várady Aladár* és *Berey Géza* 1934-ben Szatmáron megjelent *Erdélyi monográfiája*, amely 594 portrét közöl, bemutatottaknak mintegy egyharmadát. Mint a szerzők a bevezetőben írják: „E könyv számtalan adata ma még csak elpergő fövény a mulandóság homokóráján. Igénytelen forrás amiből tudásszomját enyhíti járatlan utak vándora. Amde idővel értéke megnövekszik mivel kötőanyag a főcselekmény kortörténeti háttérének föl-építéséhez.” (18).

A fentebbiekben az említett „főcselekmény” képi kötőanyagának forráslehetőségeit kerestem egy olyan könyvtárban, amelyben az állomány fejlesztése a századunk közepén – sajnálatos módon – leállt. Így is gazdag és fontos forrás áll rendelkezésünkre a szóban forgó helyen. Idő- és helyszűkében sok kötetéről említést sem tettünk. A mai modern könyvtárak könyvei, egyre sokasodó sajtótermékei ilyen szempontból kimeríthetetlen forrást képeznek, amelyeket ki kell aknáznunk. Rózsa György említi egy helyütt, hogy „a tematikára irányuló figyelem sok olyan képes forrást is megmentett, amelyek kvalitáscentrikus művészeti gyűjteményeinket nem érdekelték soha”. (19) Helytörténeti szempontból pedig rendkívüli jelentősége van az illusztrált sajtónak.

És még valami...

László Gyula Cseh Gusztáv Pantheonjához, avagy Hatvan főember című képes csarnokához 1988-ban írt előszavában állítja, miszerint Cseh Gusztáv históriás könyvekből egybeszededegetett és régi ábrázolásokról szép hasonlatossággal rézre karcolt metszeteihez „minden esetben az általunk legismertebb, legjobban belénk rögződött ábrázolást” vette mintának (20). Viszont könyveink, folyóirataink mélyén szerényen megbújó, esetleg nem annyira ismert képeken egy-egy más, közvetlenebb beállítás, egy-egy oldottabb arc-kifejezés, sejtelmesebb mosoly, vagy egy-egy zordabb, szigorúbb tekintet – a tér – és időbeli dimenziókon túl – közelebb hozhatja hozzánk az ábrázolt személyt.

JEGYZET

- (1) *Buzási Enikő*: Régi magyar arcképek – Alte Ungarische Bildnisse. Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1988.4.sz. 10.p.
- (2) *Rózsa György*: A Nádasdy-mauzóleum. Akadémia Kiadó, Budapest, 1991. 10.p.
- (3) *Ekkart, R.E.O*: Franekker professorenportreten. Franeker, 1977. 479-48.p.
- (4) *Rózsa György*: i.m. 13.p.
- (5) A 342 portréból 52 metszet hiányzik. Lelt.sz. 1676.
- (6) *Soltész Zoltánné*: A Thuróczy-krónika és kiadásai. In: *Thuróczy János: A magyarok krónikája*. Budapest 1986, 426, 432.p.
- (7) *Cennerné Wilhelm Gizella*: A magyar történelem képes forrásainak sajátosságai. Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 7.p.
- (8) *Rózsa György*: i.m., 9.p.
- (9) U.o., 14.p.
- (10) *Basics Beatrix*: A történelemábrázolás módjai és a Történelmi Képcsamok gyűjteménye. Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 12.p.
- (11) *Rózsa György*: i.m., 6.p.
- (12) *Márki Sándor*: Magyar Pantheon. Pozsony – Budapest, 1884, V.p.
- (13) U.o., X.p.
- (14) U.o., VII.p.
- (15) *Dolinay Gyula*: Történelmi Arczképcsarnok. Budapest, 1886, (5-6).p.
- (16) U.o., (14) és (6).p.
- (17) *Damo Jenő*: Ki kicsoda? Az erdélyi és bánági közélet lexikonja, Timisoara – Arad, 1931.(4).p.
- (18) *Várady Akác – Berey Géza*: Erdélyi monográfia. Satu Mare, 1931, 13-14.p.
- (19) Művészettörténeti Értesítő, 1984. 1-2.sz. 3.p.
- (20) *Cseh Gusztáv*: Hatvan főember. Budapest, 1988. 11.p.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

A közösségi iskolák

A Perola című közösségfejlesztő folyóirat 1992. évi 4. száma programcikket közölt Lőrincz Csaba tollából A közösségi művelődés és a közösségi iskolák létrehozásának lehetőségei címmel. Ez volt a nyitány. Ma már négy ilyen iskola működik Magyarországon (az ötödiket most szervezik).

A gyökerek

Mindenekelőtt lássuk a történelmi gyökereket.: Egyesült Államok – 1935, a New Deal, a gazdasági válságból való kilábalás roosevelti politikájának harmadik esztendeje. *Charles Stewart Mott* autógyáros és *Frank Manley* testnevelőtanár egy Rotary Club-gyűlés után az ifjúság problémáiról, reménytelen jövőjéről vandalizmusról beszélget, s ennek a beszélgetésnek az eredményeként létrejön az első közösségi iskolaprogram *Segítsük az embereket, hogy segíthessenek magukon* címmel. A Mott Alapítvány 6000 dollárt adományozott Frank Manleynek, hogy megvalósítsa ezt a programot a Michigan állambeli Flin város állami iskoláiban. (Mint az alábbiakban kiderül: nem elsősorban iskolai oktatási programról van szó.

A következő húsz évben Flint a közösségi iskola és oktatási rendszer központjává vált. A Mott Alapítvány 1963-ban létrehozta az Egyesült Államok különböző egyetemeihez csatolt Községi Oktatási Központokat. Több egyetemen közösségi és felnőttoktatási fakultások is létrejöttek, melyeken a közösségi oktatás filozófiája, kutatásia és módszertana tudományos szintre emelkedett a különböző neves tudósok munkája nyomán. A